

Dorota Matuszewska

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej

Uwarunkowania, stan i perspektywy użytkowania turystycznego Wielkopolskiego Parku Narodowego w opiniach mieszkańców Puszczykowa

Wprowadzenie

Turystyka i rekreacja na terenach prawnie chronionych należą do najbardziej kontrowersyjnych form ingerencji człowieka w szeroko rozumianą równowagę ekologiczną tych ekosystemów. Położenie tego rodzaju obszarów w strefie oddziaływania wielkich miast, zasoby przyrody ożywionej i nieożywionej oraz uwarunkowania kulturowe sprawiają, że o rozwoju turystyki w ich obrębie zazwyczaj decydują te same elementy przestrzeni geograficznej, które stanowiły podstawę do wydania rozporządzeń określających jej rangę i zadania ochronne.

Należy podkreślić, że preferując „sezonowych” turystów krótkookresowych i tworząc ofertę turystyczną przeznaczoną dla tej grupy osób, władze polskich parków narodowych zapominają, że środowisko przyrodnicze obszaru chronionego oraz urządzenie i obiekty turystyczne zgromadzone w jego obrębie, stanowią również determinantę

określonych zachowań rekreacyjnych mieszkańców miejscowości z nimi sąsiadujących. W przeciwieństwie do turystów – tj. osób, których wypoczynek na terenie chronionym wiąże się z czasową zmianą miejsca stałego pobytu i środowisk związanych z codziennym rytmem życia (*Definicje podstawowych...* 1979), w przypadku mieszkańców tego rodzaju zależności mają zazwyczaj charakter całoroczny i trwałe. Pozwala to *a priori* założyć, że istnieje istotna zależność pomiędzy „obrazem” turystyki zarysowanym w świadomości ekologicznej osób zamieszkujących na terenach parków narodowych (oraz w ich bezpośrednim sąsiedztwie), a ich ogólną świadomością regionalną. W przypadku badanych grup turystów analogiczne związki najczęściej pozostają rozmyte ze względu na znaczne zróżnicowanie terytorialne stałych miejsc zamieszkania osób, które je tworzą (Borowicz i in. 1986; Ratajczak i in. 1986; Domański 1991a, 1991b; Kaczmarek i in. 1993; Matuszewska 1995, 2000a, 2000b, 2002, 2003; Prędko 1998).

Celem opracowania jest identyfikacja miejsca Wielkopolskiego Parku Narodowego (WPN) w świadomości mieszkańców Puszczykowa, ujawnienie głównych typów postaw wobec Parku i jego funkcji turystycznej oraz określenie zachowań i preferencji rekreacyjnych osób zamieszkałych w sąsiedztwie tego obszaru chronionego.

Przedmiot i metodyka badań

Według turystycznej regionalizacji Polski dokonanej przez T. Lijewskiego z zespołem (1998) Wielkopolski Park Narodowy położony jest w regionie określanym jako Pojezierze Wielkopolskie, obejmującym strefę Pojezierzy Południowobałtyckich między Odrą, Pradolina Toruńsko-Eberswaldzką, Wisłą oraz południowym zasięgiem jezior (w przybliżeniu na linii Płock-Konin-Leszno-Zielona Góra). Do 1996 r. status prawny Parku określało Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 kwietnia 1957 r¹. W świetle jego zapisów pierwotnie ochroną objęto obszar 3010,67 ha. Od 1996 r. przebieg nowych granic Parku oraz zasady jego ochrony reguluje kolejne Rozporządzenie Rady Ministrów² z dnia 22 października 1996 r. Aktualnie w granicach WPN ochronie podlega obszar 7619,82 ha. Według szacunkowych danych Dyrekcji Parku w ciągu roku obszar ten odwiedza ok. 1,2 mln osób. Na podkreślenie zasługuje fakt, że w tym przypadku ochroną objęto obszar już wcześniej intensywnie turystycznie zagospodarowany i penetrowany.

W ujęciu historycznym rozwój turystyki w Wielkopolskim Parku Narodowym pozostaje w ścisłym związku z rozwojem miasta Puszczykowa jako podmiejskiego letniska, które na przełomie XIX i XX w. świadczyło usługi dla mieszkańców Poznania. Zachowane budynki dawnych pensjonatów i domów letniskowych po II wojnie światowej zatraciły swoje pierwotne funkcje i współcześnie pełnią rolę całorocznych domów mieszkalnych (Karolczak 1996). W 2005 r. w Puszczykowie mieszkało ok. 9 tys. osób, najczęściej poprzez miejsce wykonywanej pracy trwale powiązanych z Poznaniem.

¹ Dz.U. Nr 14, poz. 79 z 1960 r.

² Dz.U. Nr 4, poz.30 z 1996 r.

Identyfikacji miejsca Wielkopolskiego Parku Narodowego oraz pełnionych przez niego funkcji w świadomości mieszkańców Puszczykowa dokonano na podstawie badań ankietowych przeprowadzonych w czerwcu i wrześniu 2005 r. Łącznie badaniami objęto 167 osób, z czego do dalszej analizy zakwalifikowano 151 kwestionariuszy badawczych. Należy podkreślić, że analogiczne badania przeprowadzono wśród mieszkańców innych miejscowości graniczących z Parkiem, a przedmiot równoległych analiz stanowiły także wyobrażenia, postawy i zachowania turystów. Budowę kwestionariusza i zakres merytoryczny pytań zawartych w ankiecie podporządkowano trzem zasadniczym kierunkom badań wyobrażeń, postaw i preferencji człowieka wobec środowiska geograficznego, do których R. Downs (1970) zalicza: kierunek strukturalny, kierunek wartościujący oraz kierunek preferencyjny. Ze względu na ograniczoną objętość artykułu zrezygnowano w nim ze szczegółowego opisu budowy ankiety i ograniczono się wyłącznie do zestawień i analiz odpowiedzi respondentów na pytania w niej zawarte.

W badaniach przyjęto, że osoby zamieszkujące jedno mieszkanie i prowadzące wspólne gospodarstwo domowe są traktowane jako jedna jednostka badawcza. W celu „ulosowienia” próby, dalszy jej dobór podporządkowano sieci ulic oraz schematowi wyboru wykorzystującemu numery budynków (n): 1,4,7...(n+3). Ankietyzacji poddano osoby powyżej 15 roku życia.

Przeźren turystyczna Wielkopolskiego Parku Narodowego w opiniach respondentów

Cechy społeczno-demograficzne respondentów

Strukturę płci i wieku ankietowanych osób przedstawia tabela 1. Pod względem wykształcenia wyraźną przewagę w ogóle próby badawczej uzyskała grupa respondentów z ukończoną szkołą średnią – 61,6%. Strukturę zawodową ankietowanych cechowała znaczna dominacja osób zatrudnionych w usługach (64,9%). Na uwagę zasługuje fakt, że w przypadku 31,8% respondentów (w 2005 r.) ich okres zamieszkania na terenie Puszczykowa był dłuższy niż 30 lat.

Tab. 1. Struktura płci i wieku respondentów

Płeć	Udział poszczególnych grup wiekowych (%)						% ogółu próby badawczej
	<18	18-30	31-40	41-50	51-60	>60	
Mężczyźni	100	36,8	41,2	47,1	41,7	61,1	45,03
Kobiety	-	63,2	58,8	52,9	58,3	38,9	54,97
Ogółem	100	100	100	100	100	100	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych.

Formy, częstotliwość i motywy odwiedzin Parku oraz preferencje przestrzenne

Zdaniem respondentów o atrakcyjności turystycznej Wielkopolskiego Parku Narodowego decydują przede wszystkim walory przyrodnicze terenu objętego ochroną oraz jego dobra dostępność komunikacyjna (tab.2). Należy podkreślić, że pierwsze z wymienionych uwarunkowań rozwoju turystyki uzyskało najwyższą liczbę wskazań we wszystkich grupach wiekowych.

Tab. 2. Czynniki decydujące o atrakcyjności turystycznej WPN

Czynniki	Wskazania w obrębie grup wiekowych (%)						Wskazania w obrębie grupy badawczej (%)
	<18	18-30	31-40	41-50	51-60	>60	
Walory krajobrazowe	66,7	89,5	91,2	100,0	95,8	100,0	94,0
Dostępność komunikacyjna	-	31,6	58,8	55,9	45,8	50,0	47,0
Zagospodarowanie turystyczne	-	7,9	14,7	17,6	4,2	-	9,9
Tradycje w zakresie obsługi ruchu turystycznego	33,3	5,3	11,8	5,8	16,7	33,3	12,6
Inne	-	5,3	2,9	-	-	-	2,0
Ogółem	100,0	139,6	179,4	179,3	162,5	183,3	163,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych.

Aż 55,0% ankietowanych wyraża swoje zadowolenie z zamieszkania w sąsiedztwie Parku. Jednocześnie 53,6% respondentów uważa, że ten obszar chroniony stanowi atrakcyjne miejsce rekreacji dla mieszkańców miejscowości z nim graniczących. Postawa zdecydowanie przeciwna cechowała zaledwie 2,7% próby badawczej (szczególnie osoby z grupy wiekowej od 18 do 30 lat). W obrębie granic WPN wypoczywa codziennie od 23,8% (zima) do 33,8% (lato) ogółu ankietowanych osób (tab.3).

Mieszkańcy Puszczykowa najczęściej wykorzystują obszar Parku do:

- spacerów (67,5%),
- wycieczek rowerowych (53,6%),
- kąpieli w jeziorach (7,9%).

Należy podkreślić, że pierwsza z wymienionych form wypoczynku uzyskała wyraźną przewagę we wskazaniach wszystkich grup wiekowych.

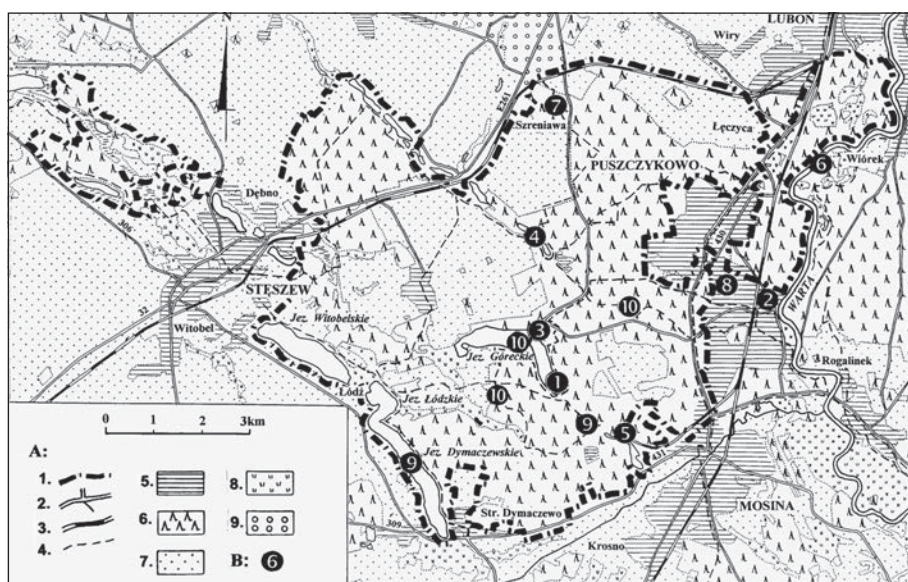
Strukturę przestrzenną WPN według częstości wskazań obiektów przyrodniczych i antropogenicznych zdaniem ankietowanych „najbardziej interesujących”

Tab. 3. Częstotliwość pobytu ankietowanych osób na terenie WPN

Częstotliwość wypoczynku	Pora roku (% wskazań)			
	Wiosna	Lato	Jesień	Zima
Codziennie	28,5	33,8	25,8	23,8
Kilka razy w tygodniu	14,6	25,1	12,6	9,3
Raz w tygodniu	18,5	13,9	13,2	9,3
Dwa razy w miesiącu	11,9	13,9	17,9	13,2
Raz w miesiącu	19,2	9,3	23,2	21,2
Nie wypoczywam na obszarze Parku	7,3	4,0	7,3	23,2
Ogółem	100	100	100	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych.

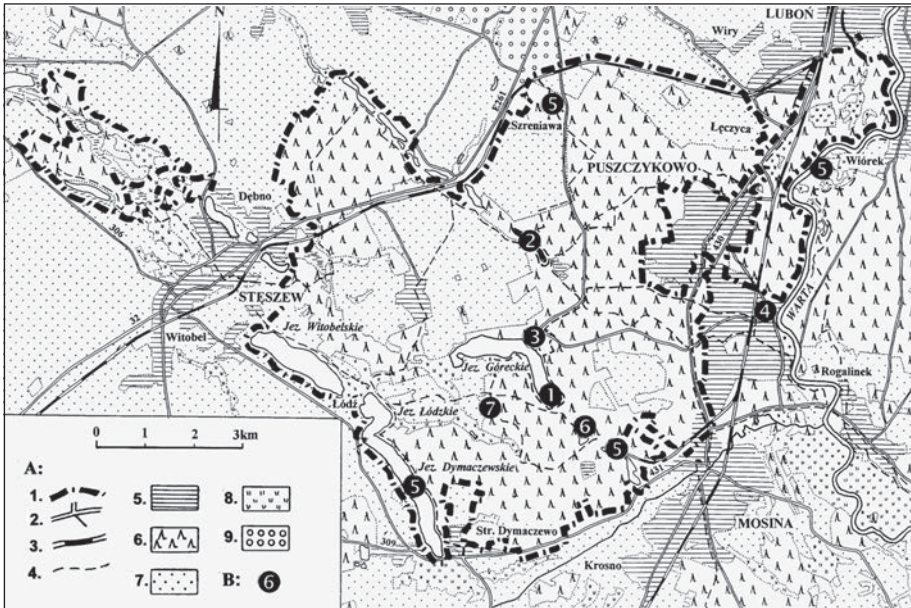
i „najczęściej odwiedzanych” przedstawia odpowiednio rycina 1 i rycina 2. W świetle uzyskanych odpowiedzi zauważalna jest istotna zależność dokonywanych wyborów z odległością od miejsca zamieszkania (dominacja obiektów położonych we wschodniej części Parku, tworzących przestrzenny układ częściowo okalający

Ryc. 1. Atrakcyjność terenów i obiektów WPN w opiniach mieszkańców Puszczykowa
Objaśnienia:

1. *Jezioro Góreckie, 2. Muzeum Pracownia Literacka A. Fiedlera, 3. Muzeum Przyrodnicze WPN, 4. Jez. Jarosławieckie, 5. Osowa Góra, 6. Warta, 7. Mauzoleum Bierbaumów, 8. Puszczykowo/Puszczykówko, 9. **Jez. Kociołek, Jez. Dymaczewskie, 10. Jez. Skrzynka, O.o.s. Pojniki, Wyspa Zamkowa

*Numery przypisane poszczególnym obiektom odpowiadają kolejności wskazań; **Kilka obiektów oznaczono tym samym numerem w przypadku kiedy uzyskały tę samą liczbę wskazań
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych.

Ryc. 2. Przestrzenne preferencje rekreacyjne mieszkańców Puszczykowa
Objaśnienia:

1. *Jezioro Góreckie, 2. Jez. Jarosławieckie, 3. Muzeum Przyrodnicze WPN, 4. Muzeum Pracownia Literacka A. Fiedlera, 5. **Osowa Góra, Warta, Mauzoleum Bierbaumów, 6. Jez. Kociołek, Jez. Dymaczewskie, 7. Jez. Skrzynka

*Numery przypisane poszczególnym obiektom odpowiadają kolejności wskazań; **Kilka obiektów oznaczono tym samym numerem w przypadku kiedy uzyskały tę samą liczbę wskazań
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych.

jednostkę osadniczą) oraz z przebiegiem linearnych form zagospodarowania turystycznego (w szczególności szlaków turystycznych i ścieżek rowerowych). We wskazaniach respondentów, odnoszących się do obu wymienionych kategorii miejsc i obiektów, na szczególną uwagę zasługuje najwyższa pozycja Jez. Góreckiego, które w świetle odpowiedzi uzyskanych na kolejne pytania ankiety uznać należy za ten element przestrzeni Parku, który obciążony jest największą liczbą społecznych roszczeń. Proponowane zmiany użytkowania rekreacyjnego Jeziora dotyczą przede wszystkim przywrócenia mu funkcji kąpieliska oraz stworzenia w jego sąsiedztwie bazy usługowej nawiązującej do zagospodarowania turystycznego jego otoczenia w pierwszej połowie XX w.

Podkreślić należy, że wśród miejsc „najbardziej interesujących” i „najczęściej odwiedzanych” respondenci wymieniali obiekty położone nie tylko w bezpośrednich granicach WPN, ale również w jego bezpośrednim sąsiedztwie. Świadczyć to może z jednej strony o słabej znajomości przebiegu granic Parku, z drugiej natomiast podkreśla znaczącą rolę tego typu miejsc – w szczególności Muzeum Pracowni Literackiej Arkadego Fiedlera oraz towarzyszących mu obiektów, w uzupełnianiu oferty turystyczno-rekreacyjnej WPN.

Zagospodarowanie turystyczne WPN oraz ocena stanu istniejącego i postulowane kierunki zmian

Według respondentów zagospodarowanie turystyczne obszaru chronionego oraz jej bezpośredniego sąsiedztwa jest słabe, o czym świadczy wysoki udział przyznanych mu ocen najniższych. Ankietowani najgorzej ocenili liczbę oraz standard miejsc noclegowych (33,2% ogółu ocen najniższych) i liczbę obiektów gastronomicznych (29,1% ogółu ocen najniższych). Najwyższe oceny przyznawali oni najczęściej zagospodarowaniu szlaków turystycznych (20,1% ogółu ocen najwyższych) oraz liczbie i położeniu parkingów (łącznie 17,8% ocen najwyższych). Biorąc pod uwagę preferowane formy rekreacji, na uwagę zasługuje fakt, że respondenci najlepiej ocenili ten element zagospodarowania turystycznego WPN, który sami najczęściej wykorzystują w trakcie organizacji wypoczynku. Oceny ankietowanych, odnoszące się do wybranych aspektów funkcjonowania obiektów turystycznych, zlokalizowanych na terenie Parku lub w strefie jego bezpośredniego sąsiedztwa przedstawia tabela 4.

Tab. 4. Ocena wybranych aspektów zagospodarowania turystycznego WPN

Aspekt zagospodarowania turystycznego	Ocena (% wskazań)						Ogółem
	1 najniższa	2	3	4	5 najwyższa	Brak oceny	
Liczba obiektów noclegowych	29,8	32,5	24,5	5,3	4,6	3,3	100
Jakość usług obiektów noclegowych	21,2	29,1	31,1	7,9	4,6	6,0	100
Liczba parkingów	9,3	19,9	33,1	24,5	7,9	5,3	100
Położenie parkingów	6,0	21,2	31,8	24,5	12,6	4,0	100
Dostępność komunikacyjna	27,8	25,8	23,8	12,6	5,3	4,6	100
Zagospodarowanie szlaków turystycznych	15,9	21,9	27,8	14,6	9,3	10,6	100
Informacja turystyczna	20,5	25,2	27,2	16,6	6,6	4,0	100
Oferta Muzeum Przyrodniczego WPN w Jeziorach	2,6	5,3	15,2	26,5	12,6	37,7	100
Liczba obiektów gastronomicznych	15,9	28,5	31,8	10,6	7,9	5,3	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych.

Aż 58,2% ankietowanych w ciągu ostatnich 5 lat nie zauważyło żadnych pozytywnych zmian w ofercie turystycznej Parku. Pozostałe osoby wymieniały najczęściej: funkcjonowanie ośrodka sportu i rekreacji (obiekt położony poza granicami Parku), zmiany w zagospodarowaniu szlaków turystycznych oraz

zagoszodarowanie parkingów. W odniesieniu do tego samego okresu aż 63,5% respondentów nie potrafiło wskazać działań negatywnych w rekreacyjnym udostępnianiu obszaru chronionego. Pozostałe osoby najczęściej zwracały uwagę na brak dbałości o czystość szlaków turystycznych oraz ograniczenia w rekreacyjnym użytkowaniu jezior.

Percepcja zagrożeń środowiska przyrodniczego Parku

W opiniach mieszkańców Puszczykowa, w pięciostopniowej skali ocen (1 – wpływ najmniejszy; 5 – wpływ najbardziej istotny), największe zagrożenie dla środowiska przyrodniczego obszaru chronionego stanowi ruch samochodowy (23,8% ogółu ankietowanych). Należy podkreślić, że wskazań respondentów nie należy bezpośrednio wiązać z ruchem turystycznym na wymienionym obszarze, lecz z przebiegiem przez obszar Parku istotnych dróg krajowych i regionalnych oraz z sąsiedztwem autostrady.

Najmniejszym zagrożeniem dla równowagi ekologicznej WPN, zdaniem mieszkańców Puszczykowa, są środki chemiczne stosowane w rolnictwie (31,8%) oraz gospodarka ściekowa (25,2%). 19,2% osób w trakcie swojego wypoczynku na tym obszarze nie dostrzega żadnych miejsc zniszczonych przez rekreantów. Jednocześnie zaledwie 24,5% respondentów wyraża swoje pełne poparcie dla tworzenia na obszarze Parku nowych obiektów turystycznych.

Tab. 5. Znajomość przepisów *Regulaminu dla osób zwiedzających WPN* – wyniku testu

Czy na terenie Parku dozwolone jest?	% odpowiedzi				Ogółem
	Tak	Nie	W określonych miejscach	Brak odpowiedzi	
Wędkowanie	23,2	47,7	23,8*	5,3	100
Zbieranie owoców leśnych	22,5	72,8*	3,4	1,3	100
Palenie ognisk	5,3	59,6*	29,1	6,0	100
Biwakowanie	19,9	45,0	29,1*	6,0	100
Kąpiel w jeziorach	27,2	36,4*	26,5	9,9	100
Zbaczanie z oznakowanych szlaków turystycznych	28,5	66,2*	4,6	0,7	100
Plażowanie	53,0	27,8	16,6*	2,6	100
Jazda konna	57,6	18,5	14,6*	9,3	100

Uwaga: *[%] odpowiedzi prawidłowych

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych.

Częstotliwość kontaktów ankietowanych z przestrzenią Parku oraz ograniczony przestrzenny zasięg jego penetracji turystycznej podnosi znaczenie rozpoznania zachowań rekreacyjnych, zagrażających środowisku przyrodniczemu dla możliwości jego dalszej efektywnej ochrony. Stopień znajomości *Regulaminu dla osób zwiedzających WPN* przez ankietowanych mieszkańców Puszczykowa przedstawia

tabela 5. Pomimo stosunkowo wysokiego udziału respondentów prawidłowo typujących poszczególne nakazy i zakazy obowiązujące na obszarze chronionym, na podkreślenie zasługuje fakt, że zaledwie 5 osób cały zamieszczony w ankiecie „test” rozwiązało całkowicie poprawnie.

Tab.6. Ocena trafności twierdzeń dotyczących wybranych aspektów funkcjonowania WPN

Twierdzenie	Odpowiedź (%wskazań)					Ogółem
	Prawda	Raczej prawda	Raczej nieprawda	Nieprawda	Brak odpowiedzi	
WPN cechują szczególnie walory przyrodnicze, które powinny podlegać ochronie	49,7	39,7	4,0	1,3	5,3	100
Przy obecnym zanieczyszczeniu środowiska Parku utrzymywanie jego rangi ochronnej jest pozbawione sensu	6,0	8,0	54,3	22,5	9,2	100
WPN wygląda jak większość lasów podmiejskich i tak powinien być traktowany	6,6	7,3	56,3	22,5	7,3	100
Powierzchnia WPN powinna podlegać sukcesywnemu powiększaniu	8,6	23,8	36,4	6,0	25,2	100
Mieszkańcy Puszczykowa powinni mieć szczególne uprawnienia w czasie wypoczynku na terenie Parku	7,3	5,3	38,3	48,3	0,8	100
Nie muszę dbać o przyrodę WPN bo w sprawie jej ochrony nikt nie pyta mnie o zdanie	2,6	7,9	49,7	29,1	10,7	100
Obszar WPN to „plac zabaw” ludzi uprzywilejowanych	6,0	12,6	43,0	15,2	15,2	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych.

Postawy ankietowanych wobec wybranych aspektów funkcjonowania WPN oraz możliwości jego dalszej ochrony przedstawia tabela 6. Według 48,3% respondentów mieszkańcy miejscowości graniczących z Parkiem nie powinni mieć szczególnych uprawnień w trakcie swojego wypoczynku na obszarze chronionym. Jednocześnie odpowiadając na inne pytanie ankiety, zaledwie 34,4% badanych osób deklaruje, że w trakcie

swojego wypoczynku świadomie nie narusza przepisów Regulaminu. Świadczyć to może o rozpowszechnieniu negatywnych postaw, w których „potencjalne przywileje” rekreanci egzekwują sami, w formie i zakresie odpowiadającym poszczególnym jednostkom.

Wnioski

Wyżej przedstawione wyniki badań ankietowych pozwalają na sformułowanie następujących wniosków ogólnych:

1. Scharakteryzowane społeczne aspekty kształtowania funkcji turystycznych wskazują, że w zakresie ekonomiczno-technicznych uwarunkowań rozwoju miasto Puszczykowo stanowi układ stosunkowo domknięty, a jego aktualna rola w stymulowaniu tradycyjnych form turystyki na obszarze chronionym jest znikoma.

2. Ze względu na częsty sezonowy charakter turystyki w parkach narodowych oraz stały charakter większości urzędzeń służących jej obsłudze, istotne znaczenie przypisać należy analizie stopnia wykorzystania tego typu infrastruktury przez mieszkańców jednostek położonych na ich terenie (lub w ich sąsiedztwie).

3. Opisane preferencje respondentów potwierdzają tezę, że rekreacja jest jednym z aspektów życia społecznego, który w sposób trwały i istotny wiąże miejscową ludność z obszarem chronionym. Zidentyfikowanie zachowań określonych grup rekreantów, a następnie umiejętne nimi sterowanie może więc prowadzić do kształtowania i utrwalania postaw proekologicznych w bezpośrednim otoczeniu Parku.

4. Ze względu na przestrzenny wymiar zjawisk rekreacyjnych oraz celowe powiązanie analiz świadomości ekologicznej z aspektem przestrzennym, szczególnie istotne wydaje się dążenie do zapisu wyników tego typu badań w Systemie Informacji Przestrzennej (GIS). Tego typu zestawienia, w połączeniu z danymi o atrakcyjności turystycznej regionu, jego zagospodarowaniu technicznym, chłonności rekreacyjnej podstawowych ekosystemów oraz pojemności obiektów turystycznych, mogą w istotny sposób zmodyfikować system planowania i sterowania ruchem turystycznym zarówno w obrębie samego obszaru chronionego, jak i jego przedpola.

Literatura

- Borowicz U., Kaczmarek T., 1986, *Atrakcyjność turystyczna Wolińskiego Parku Narodowego w świetle preferencji wczasowiczów*, [w:] Kostrzewski A. (red.) *Woliński Park Narodowy. Monografia Geograficzna*, SKNG UAM w Poznaniu, Poznań.
- Domański B., 1991a, *Obraz Ojcowskiego Parku Narodowego w wyobrażeniach społecznych*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Geograficzne, 70, Kraków.
- Domański B., 1991b, *Park Narodowy w świadomości społecznej. Studia z geografii społecznej*, Dokumentacja Geograficzna, 3-4, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Downs R., 1970, *Geographic Space Perception*, Progress in Geography, 2.

- Kaczmarek T., Kaczmarek U., Wiśniewska K., 1993, *Wielkopolski Park Narodowy w świadomości turystów*, Morena – Prace Wielkopolskiego Parku Narodowego, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Karolczak W., 1996, *Puszczykowo. Z dziejów podpoznańskiego letniska do 1914 roku*, Kronika Wielkopolski, 2(77), 5-25.
- Lijewski T., Mikułowski B., Wyrzykowski J., 1998, *Geografia turystyki Polski*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Matuszewska D., 1995, *Woliński Park Narodowy w świadomości turystów*, [w:] Kostrzewski A. (red.), *Funkcjonowanie geosystemu Wolińskiego Parku Narodowego w warunkach zmiany granic parku i narastającej antropopresji*, Klify, 2, 113-136.
- Matuszewska D., 2000a, *Aspekt społeczny w badaniach nad przestrzennym zagospodarowaniem parków narodowych*, [w:] *Materiały z konferencji naukowej nt. „Inwentaryzacja walorów przyrodniczych i sporządzanie planów ochrony w parkach narodowych i rezerwach przyrody”*, Szczeliniac – Wydawnictwo Parku Narodowego Gór Stołowych, Kudowa Zdrój, 221-236.
- Matuszewska D., 2000b, *Turystyka w Wolińskim Parku Narodowym w opiniach mieszkańców Międzyzdrojów*, [w:] *Turystyka jako czynnik rozwoju regionów, miast i obszarów wiejskich*, Zeszyty Naukowe, Wyższa Pomorska Szkoła Turystyki i Hotelarstwa w Bydgoszczy, 1, 231-245.
- Matuszewska D., 2002, *Ochrona przyrody i turystyka w Słowińskim Parku Narodowym w opiniach turystów i rekreantów*, [w:] Partyka J. (red.) *Użytkowanie turystyczne parków narodowych*, Instytut Ochrony Przyrody PAN, Ojcowski Park Narodowy, Ojców, 351-372.
- Matuszewska D., 2003, *Funkcje turystyczne i konflikty w wybranych parkach narodowych Polski północno-zachodniej*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Prędko R., 1998, *Monitoring ruchu turystycznego – badania ankietowe*, Roczniki Bieszczadzkie, 6, 341-345.
- Ratajczak W., Stryjakiewicz T., 1986, *Ocena atrakcyjności turystycznej Wolińskiego Parku Narodowego przez wczasowiczów*, [w:] Kostrzewski A. (red.) *Woliński Park Narodowy – Monografia Geograficzna*, SKNG UAM w Poznaniu, Poznań, 54-60.